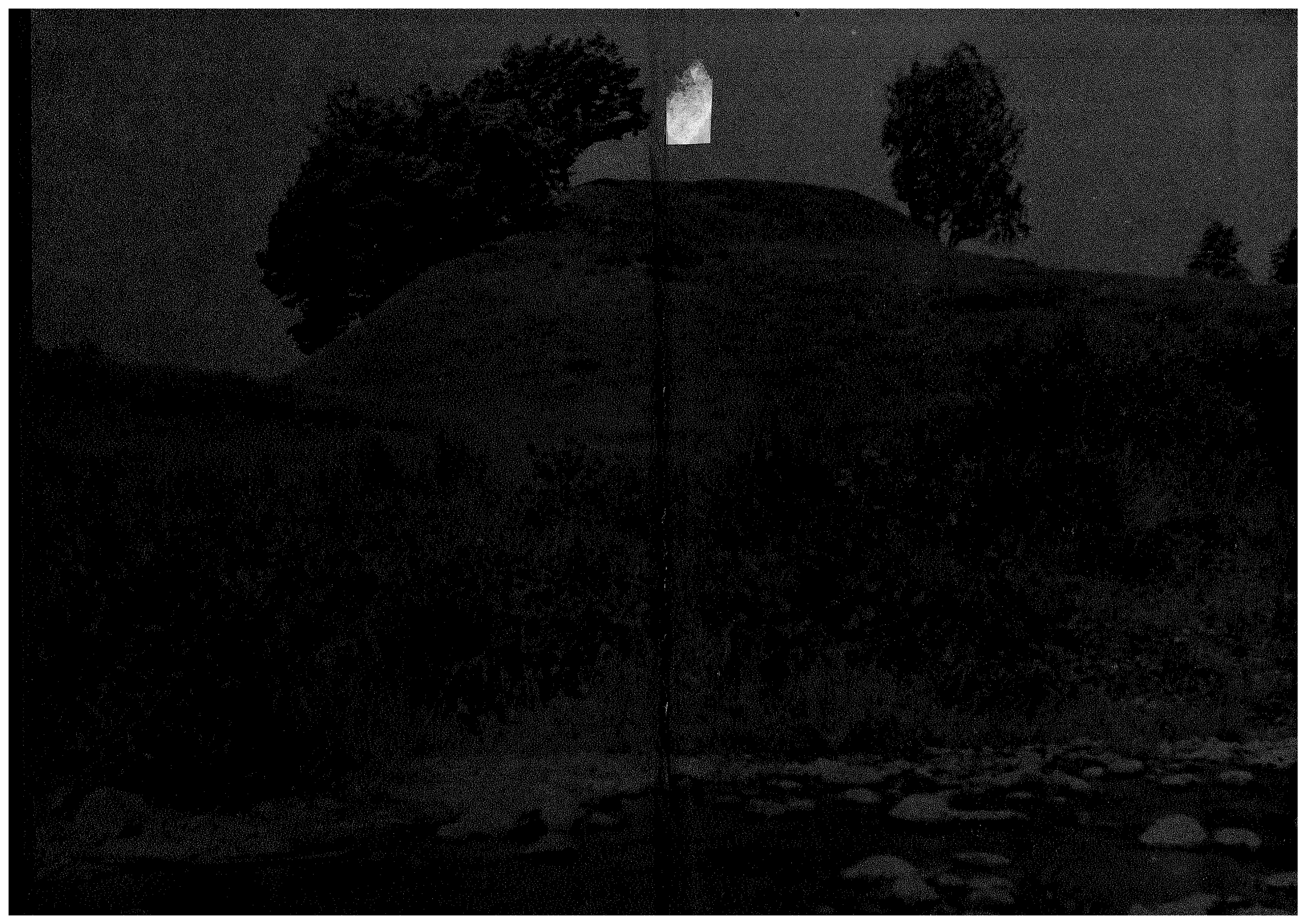

Lietuvių etnogenezė

LIUVOS TSR
TAUTU DRAUGYSTES ORDINO
MOKSLU AKADEMIJOS
ISTORIJS INSTITUTAS

Lietuvių etnogenezė

VILNIUS MOKSLAS 1987

Redaktorių kolegija:

LTSR MA narė korespondentė *R. Volkaitė-Kulikauskienė*
(atsakingoji redaktorė), akad. prof. *J. Jurginis*,
akad. prof. *V. Mažiulis*, filol. m. dr. *A. Vanagas*

Autoriai

- Pratarmė — *R. Volkaitė-Kulikauskienė*
I skyrius — *J. Jurginis* — 1; *A. Vanagas* — 2; *A. Tautavičius* — 3; *G. Česnys* — 4
II skyrius — *V. Mažiulis* — A1; *R. Rimantienė* — A2, B2;
A. Vanagas — B1; *G. Česnys* — A3, B3
III skyrius — *V. Mažiulis* — 1; *A. Tautavičius* — 2 a, c; *R. Volkaitė-Kulikauskienė* — 2b; *G. Česnys* — 3
IV skyrius — *E. Gudavičius* — 1; *A. Tautavičius* — 2a, c, d;
R. Volkaitė-Kulikauskienė — 2b; *G. Česnys* — 3
V skyrius — *E. Gudavičius* — A1; *R. Volkaitė-Kulikauskienė* —
A2, C1; *A. Tautavičius* — A3, B1; *Z. Zinkevičius* — B2, C2; *A. Vanagas* — C3; *G. Česnys* —
C4
VI skyrius — *E. Gudavičius* — 1; *Z. Zinkevičius* — 2; *R. Volkaitė-Kulikauskienė* — 3; *G. Česnys* — 4
VII skyrius — *R. Volkaitė-Kulikauskienė* — 1, 2b; *E. Gudavičius* — 2a; *Z. Zinkevičius* — 3; *G. Česnys* — 4

IV. Baltų gentys I—IV amžiuje

Pirmieji m. e. amžiai įnešė labai daug nauja į baltų gyvenimą, jų buitį, visuomeninius santykius, pasaulio sampratą. Neliko nuosalyje ir etniniai procesai.

Visų pirma gerokai pasikeitė ūkinis gyvenimas: baltai išmoko iš vietos baltų rūdos pasigaminti geležies (nuo I a. pabaigos—II a. pradžios gyvenvietėse randama daug geležies šlako, aptinkama krosnelių geležiai gaivinti liekanų), pradėjo vartoti plieną. Kalvių nukalti geležiniai įrankiai, dažnai su plieniniais ašmenimis, išstūmė iš apyvartos svarbiausius akmeninius, kaulinius ir žalvarinius darbo įrankius. Vartojant geležinį kirvį miškui kirsti, o ilgainiui ir arklą su noragu dirvai purenti, išsiplėtė žemdirbystė, tapo svarbiausiu verslu (gyvenvietėse randame daug trinamųjų girnų, išliko geležinių pjautuvėlių, suanglėjusių kviečių, miežių, sorų ir kt. grūdų). Lygiagrečiai augo ir gyvulininkystės vaidmuo, nes baltai ėmė naudoti geležinį dalgį ar pusdalgę ruošti pašarui, kuriam buvo galima vartoti ir javų šiaudus. Geležinis kirvis palengvino ir paspartino medžio darbus, imta statyti tvirtesnius bei šiltesnius gyvenamuosius būstus, ūkinius pastatus, įvairėjo padargai. Susisiekimui vis plačiau naudotas žirgas (randama žąslių, pentinų, kai kurios gentys su mirusiuoju ėmė laidoti ir žirgą).

Gausėnis bei gerėnis maistas, šiltesnis būstas tuometinį žmonių darė mažiau priklausomą nuo gamtos kaprizų. Todėl m. e. pradžioje baltų gyventoje teritorijoje sparčiai daugėjo žmonių. Ieškodami patogesnių vietų, naujomis gyvenimo sąlygomis jie kūrėsi naujuose, rečiau gyvenamuose plotuose, iš įtvirtintų gyvenviečių piliakalniuose kėlėsi į jų papėdes arčiau vandens. Gyventojų gausėjimas, naujos gamybos sąlygos ardė giminingą bendruomenę, skatino genčių sąjungų stiprėjimą ir jų persigrupavimą. Šį reiškinį atspindi naujų kultūrų susidarymas.

Kartu intensyvėjo mainai su kaimynais ir tolimesniais kraštais. Į baltų žemes patekdavo daug vario, žalvario, iš kurių imta ga-

minti įvairius papuošalus. Nuo IV—V a. gausėjo ir atvežamo sidabro. Mainais baltai tiekė gintarą. Užsimezgę ryšiai išgarsina baltų gentis, jos patenka į rašytinius šaltinius. Tiesa, pirmųjų m. e. amžių šaltiniai pateikia apie baltus tik atsitiktines, kartais labai problemiškas žinias, tačiau jos itin svarbios kaip tam tikri atramos taškai etniniams klausimams spręsti.

1. Rašytiniai šaltiniai

Pirmas žinomas kūrinys, kur neabejotinai kalbama apie baltus (jie vadinami aisčiais — Aestii), yra P. K. Tacito „Knyga apie germanų kilmę, gyvenamąsias vietas, papročius ir tautas“ (98 m.) (1, p. 125), paprastai vadinama „Germanija“. Iš jos išeina (2, p. 85—86): 1) aisčiai yra baltai (sakoma, kad jie nėra germanai, o slavus ir finougrus P. K. Tacitas mini atskirai; aisčiais baltai vadinami ir VI—IX a. šaltiniuose); 2) jie yra rytų germanų genčių — gotų, rugijų, lemovių — kaimynai; 3) gyvena Baltijos pajūryje ir vieninteliai renka gintarą (2, p. 86—87); 4) dirba žemę.

Informacija apie gintarą rodo, kad P. K. Tacito aprašomi aisčiai buvo prūsai, nes kaip tik iš jų pajūrio į Romos imperiją ėjo gintaro kelias, kuriuo P. K. Tacitą ir pasiekė žinios apie aisčius (3, p. 226—229, 237; 4, p. 65—69). Vienos nuomonės dėl aisčių vardo etimologijos nėra (5, p. 62—66). V. Toporovas laiko jį struktūriškai ne pačiu seniausiu (6, p. 124). Paprastai manoma, kad šis etnonimas taikytinas visiems baltams ar bent nemažai jų daliai. Jo panašumas į estų vardą leistų manyti, kad tai gali būti terminas, taikomas apskritai Rytų Pabaltijo gyventojams, neskiriant baltų ir estų (5, p. 63; 7, p. 325). Tuo atveju iš tikrųjų lauktina platesnė, surinktinė vardo prasmė ir tuomet nedaug tebtų tikėtina, kad tai pačių baltų (ar jų dalies) savivardis. Toks atvejis yra galimas. Pvz., ir germanų vardas yra keltiškas ir tik pamažu paplito jo apibendrinamoji reikšmė (8, p. 223). Šiaip ar taip, aisčių vardo taikymas prūsams neprieštarauja nei tam, kad tai tikrai buvo prūsai, nei platesnei jo taikymo galimybei.

Galindus ir sūduvius (sūdinus), atskiras baltų gentis, pirmą kartą pamini K. Ptolemėjas savo veikale „Geografija“ (II a. vidurys), netoliese nurodydamas ir Vyslą bei gotus (gitonus) (9, p. 19). Tai seniausi žinomi neabejotinai baltiškos kilmės etnonimai. Galindų vardas priklauso ir seniausiam baltų etnonimijos sluoksniui (6, p. 124).

Du faktai yra pagimdę išsistą hipotetinių prielaidų apie galindus grandinę: vėlesnė (XII a.) rusų metraščių žinia apie galindus prie Protvos upės ir Romos imperatoriaus Voluziano (251—253 m.) pinigas. Galindų ieškoma toliau į pietus nuo žinomo

baltų etninio masyvo ir toliau į rytus nuo Vyslos, siejami Pavyslio ir Protvos galindai (įskaitant migracijos galimybę), manoma romėnus susidūrus su galindais (6, p. 125; 10, p. 239—240, 265). Neatmetant kažkokių ryšių tarp Protvos ir Pavyslio galindų tikimybės, kartu reikia pripažinti, kad dabar visa tai dar neišspręstas klausimas. Voluziano pinigas ir iš jo vedamas galindų susidūrimas su romėnais tėra nesusipratimas, kilęs dėl kai kurių XIX a. vokiečių autorių (Lylentalio, Bačkos, Kocebiu, Foigto) paskleistos neteisingos informacijos, vis dar kartojamos literatūroje: Voluziano vardas ir titulas (Caesar C. Vibius Afinius Gallus Veldumnianus Volusianus Augustus (11, p. 623) sutrumpintai klaidingai buvo išskleistas kaip galindų bei kitų genčių etnonimai (12, p. 340—342).

Priklausomai nuo vienokių ar kitokių minėtų hipotezių, samprotavimų, K. Ptolemėjo informacija interpretuojama kaip galindų lokalizacija artimoje Vyslos bei gotų kaimynystėje (3, p. 171; 10, p. 239—240, 265) arba net toli rytuose tarp Sožo aukštupio ir Okos iki jų posūkio (6, p. 125). Povilo Diakono „Langobardų tautos istorijos“ (786—799 m.) perteikiama ankstesnio šaltinio — „Langobardų tautos kilmės“ (VII a. vidurys) — žinia apie langobardų kelią per žemę „Golanda“ yra, žinoma, alternatyvi (yra ir variantas „Golaida“, o langobardų epo patikimumas daugiau daugiausia tesiekia V a. vidurį), tačiau čia pat minimi vandaliai ir burgundai vis dėlto verčia atsižvelgti į galindų prie Vyslos tikimybę (6, p. 126; 13, p. 569; 14, p. 20—23). Tą mintį paremtų ir tai, kad greta galindų K. Ptolemėjas mini ir sūduvius, dėl kurių lokalizacijos didesnių ginčų nėra. Vadinasi, bent kol kas labiau tikėtina, jog K. Ptolemėjas kalba kaip tik apie Pavyslio galindus, kuriuos po tūkstančio metų mini P. Dusbūrgietis.

Kai kas mano, kad K. Ptolemėjo minimi boruskai laikytini prūsais, kareotai — kuršiais, salai — sėliais, o sulonai irgi skirtini baltams (5, p. 56—62). Dabar sunku tai ir įrodyti, ir paneigti. Kaip šitokią nuomonę paremiantį argumentą reikia laikyti tai, kad kareotai ir salai minimi greta: kuršiai ir sėliai vėliau tikrai gyveno ne per toliausiai. Perduodanti III—IV a. duomenis Portingerio kelių lentelė irgi mini į Baltijos jūrą įtekančią Sėlių upę (*Fluvius Sellianus*), kurią daugelis tyrinėtojų linkę laikyti Dau-guva ir jos vardą sieti su sėliais (88, p. 358).

Kaip matyti, neabejotinai į antikinio pasaulio akiratį pateko tik baltų etninio masyvo pietvakarių pakraštys. Bet už tai ši informacija liudija, kad jau nuo m. e. pradžios čia iš esmės nepasikeitė vėlesnių šaltinių nuodugniau apibūdinamų vakarų baltų etnosų (prūsų, galindų, sūduvių) gyvenama teritorija. Baltijos pajūrio ir Vyslos paminėjimas rodo, kad tiek P. K. Tacito, tiek K. Ptolemėjo perteikiamos versijos atsirado dėl gintaro kelio, tačiau abi yra neabejotinai savarankiškos: P. K. Tacitas nežino sūduvių ir galindų, K. Ptolemėjas — aisčių (prūsų). Paskutinįjį

etnonimą vėliau aptinkame tik Vakarų Europos šaltiniuose, ir dažniausiai jis taikomas prūsams, t. y. vakariausiems baltams. Priešingai, su moksliniu Aleksandrijos pasauliu sietina K. Ptolemėjo žinia rodytų kažkiek toliau į rytus lokalizuotiną ją perteikusį kanalą (ar jo atšaką) (3, p. 178). Iš viso to matyti, kad sistemingo vaizdo antikinis pasaulis apie jo akiratin patekusias baltų gentis nesusidarė. K. Ptolemėjo versija apskritai teliko epizodu, nors ir buvo pateikta apibendrintame geografijos traktate. Galindų vardo archaiškumas verčia manyti, jog tuo metu (I–II a.) susidurta dar tik su smulkiosiomis baltų gentimis arba bent, jog minimi jų vardai yra kilę iš tokių genčių.

2. Archeologijos duomenys

a. Kultūrinės sritys pagal laidojimo paminklus

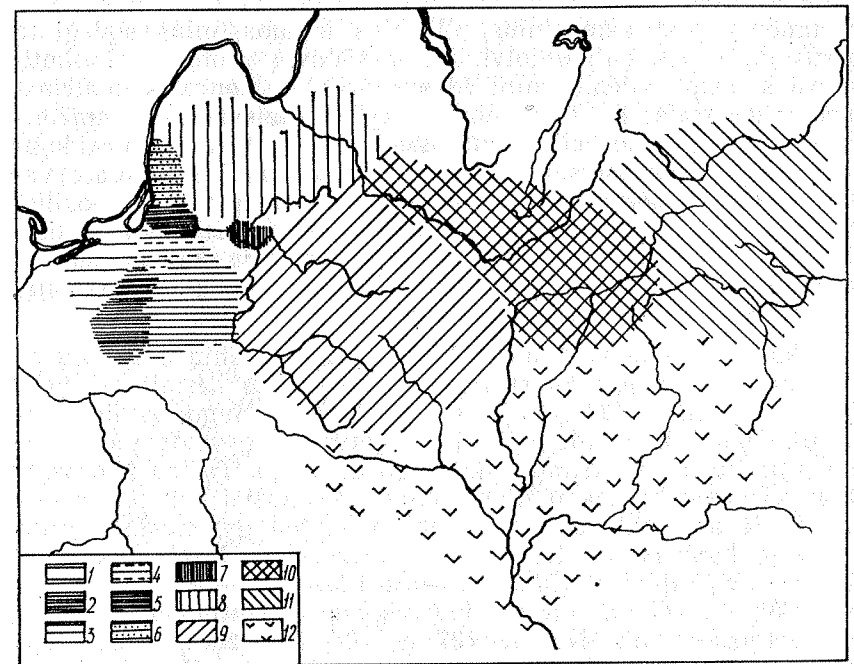
Pirmaisiais m. e. amžiais labai pagausėja laidojimo paminklų, kurių savitumai leidžia skirti nemaža kultūrinių sričių ir tapatinti jas su rašytiniuose šaltiniuose minimais genčių vardais.

Vien dabartinėje Lietuvoje žinome apie 1000 I–XIII a. kapinynų, iš kurių daugiau kaip 300 archeologai yra tyrę, iš daugelio kitų turime atsitiktinių radinių. Tik I–IV a. rytų Lietuvos ir Aukštutinės Padnėprės baltų kultūras ir toliau pažįstame beveik vien iš įtvirtintų gyvenviečių-piliakalnių.

Vakarų baltų pilkapių srityje jau m. e. pradžioje pradeda skirtis kelios mažesnės sritys (žr. pav. 20). Antai Sambijoje pilkapius pakeičia plokštiniai kapai, kuriuos dengia akmenų grindiniai, kartais juosia akmenų vainikas. Mirusieji laidojami nedeginti ir sudeginti. Nedeginti kartais laidojami karstuose, dažniausiai galva į šiaurę. Nuo III a. įsivyrėja mirusiųjų deginimo paprotys. Sudeginti palaikai dažniau laidojami urnoje. Plito paprotys su mirusiu vyru laidoti žirgą. Kapuose gausu metalinių daiktų: geležinių ginklų (ietigalių, antskydžių, kovos peilių), darbo įrankių (kirvių, peilių) bei žalvarinių papuošalų (antkaklių, segių, apyrankių), II–III a. Romos monetų ir kt. Panašių kapų aptinkama Priegliaus žemupio srityje bei prie Aistmarių iki Serijos-Pasargės-Paslenkos vakaruose. Taip pamažu pradeda skirtis sritis, kurioje vėlesni šaltiniai mini gyvenus sembus, notangus ir iš dalies varmius. Dėl geografinės padėties, gintaro gausumo Sambija II–III a. tampa turtingiausia baltų gyventa sritimi. XX a. pirmaisiais dešimtmečiais dalis žinomų vokiečių ir skandinavų archeologų teigė, jog pirmųjų m. e. amžių kapai Sambijoje priklauso germanams, gotams (15, p. 5, 10, 65; 16, p. 173–188). Bet jau tuo pačiu metu pradėta kritikuoti šiuos teiginius (17). Ir ilgainiui vokiečių archeologai pripažino, kad II–IV a. Sambijos gyventojų kultūra yra baltiška, kad iš šio laikotarpio

čia nerasta nė vieno germanų kapo (18, p. 200–206; 19, p. 213; 20, p. 43–44; 21, p. 282).

Tarp Nemuno vidurupio ir Mozūrų didžiųjų ežerų II–IV a. plito paprotys nedegintus mirusiuosius dažniausiai po vieną laidoti žemuose iš akmenų sukrautuose pilkapiuose. Kapo sampilą apjuosdavo didesnių akmenų vainiku. Tokių pilkapių ypač gausu

20 pav. Archeologinės kultūrinės I–IV a. sritys: 1 — prūsai, 2 — galindai, 3 — jotvingiai-sūduviai, 4 — nadruviai, 5 — skalviai, 6 — kapų su akmenų vainikais sritis, 7 — centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų sritis, 8 — šiaurės Lietuvos bei pietų Latvijos pilkapių sritis, 9 — vėlyvoji brūkšniuotosios keramikos kultūra, 10 — Dnepro–Dauguvos, 11 — Djakovo, 12 — Zarubincų kultūra (aut. A. Tautavičius)

dabartinių Suvalkų apylinkėse. Vienas iš žymiausių šių paminklų yra Svaicarijos pilkapynas netoli Suvalkų (22). Kiek toliau į pietus, Augustavo apylinkėse, randame plokštinių degintinių kapų. Kartais mirusiojo palaikai į duobę buvo suberiami kartu su laužo liekanomis, o kai kada kaulų gabalėliai surenkami į urną, laidojami duobėje, o laužo liekanos supilamos aplink urną (Netos plokštiniai kapai).

Šiaurinės ir pietinės dalies III–IV a. kapai turtingi ginklų, įrankių, papuošalų. Dalis papuošalų yra tokie pat kaip Sambijoje ar Lietuvoje gyvenusių giminiškų genčių: dėželinės antkak-

lės, lankinės žieduotosios segės, rankogalinės apyrankės ir kt. Įkapių gausumu ir brangumu skiriasi kai kurie III a. pabaigos—IV a. pradžios kapai. Juose randama ir iš antikinių ar kaimyninių kraštų patekusių ginklų, papuošalų, kartais — apkaustytų žirgo kamanų. Kai kada tame pačiame pilkapyje, bet atskiroje duobėje būna palaidotas žirgas. Retkarčiais kapuose randama ir avies ar ožkos kaulų.

Manoma, kad akmeninius pilkapius ir plokštinius sudegintų mirusiųjų kapus paliko jotvingių ir sūduvių protėviai. Paskutiniuosius, kaip matėme, mini Aleksandrijos astronomas, matematikas ir geografas K. Ptolemėjas. Matyt, pirmaisiais m. e. amžiais šioje srityje gyveno kelios giminiškos gentys, kiek kitaip laidojusios savo mirusiuosius. Archeologai spėja, kad jos susidarė vakarų baltų rytiniame pakraštyje gyvenusioms giminėms susiliejus su ateiviais iš brūkšniuotosios keramikos kultūros srities. Galimas daiktas, tai lėmė ir vėlesnių jotvingių kalbos bei kai kurių jų genčių kultūros artimumą lietuviams, jų pereinamąją tarpinę padėtį tarp prūsų ir lietuvių.

Lieka kelis žodžius pridurti dėl jotvingių pietinių ir rytinių ribų. Kadangi senojoje istoriografijoje Drohičinas kartais laikomas jotvingių sostine (23), o Narevo ir Vakarų Bugo baseine yra baltiškų hidronimų (24, p. 119), tai jotvingių gyventų plotų pietinė riba kartais nukeliama iki Bugo ar už jo. Tačiau Narevo—Bugo tarpupio baltiškoji hidronimija greičiausiai yra senesnė — palikta II ar I tūkstantmetyje pr. m. e. ten gyvenusių genčių. Jotvingių kapų iš šios teritorijos neturime. Prie Narevo randami II—IV a. pilkapiai skiriami slavams (25, p. 57—59; 26, p. 87). Ir lenkų archeologai pietine baltų gyventų plotų riba I m. e. tūkstantmetyje laiko Narevą (27, p. 167, 178; 28, p. 167, 178). Nežinome ir pirmųjų m. e. amžių jotvingių kapų iš teritorijos į rytus nuo Nemuno vidurupio ir į pietus nuo jo aukštupio (iš Svisločės ir Ščiaros baseinų). Rytinė bei pietrytinė jotvingių gyventų plotų riba neaiški.

Mėginama tiksliau lokalizuoti ir galindų gyventą teritoriją. Archeologinėje literatūroje jiems skiriama vadinamoji Mozūrų kultūrinė sritis (29, p. 146—147). M. e. pradžioje daugiausia buvo gyvenama šiaurinė jos dalis į vakarus nuo Mamrų ežero (30, p. 157). Pirmųjų m. e. amžių galindų kapinynai gerokai vienesni negu jotvingių. Jiems būdingi tik plokštiniai kapai; mirusiuosius laidojavo beveik tik sudegintus. Palaikus dažniausiai suberdavo į molinę urną, kartais užvožtą į dubenį panašiu indu; šalia urnos aptinkama pastatytų mažesnių puodelių. Paviršiuje kapas kartais pažymimas akmeniu. Urnos rūpestingai nulipdytos, dalies jų siauras aukštas kaklelis ir apvalokas dugnas. Tarp įkapių nemaža metalinių papuošalų, stiklo karolių, dažnai įdedamos kaulinės šukos. II—IV a. ši sritis skiriasi ir spalvotu emaliu puoš-

tomis pasaginėmis segėmis, kabučiais, žiedais (30, p. 157, 163; 31).

Mažai tyrinėta Nadruva, užėmusi Priegliaus vidurupio ir aukštupio baseiną. Ne visai aiškios jos ribos. Atrodo, kad vakarinė buvusi ryčiau Deimenos, o rytinė — kažkur prie Sešupės. Ši sritis, matyt, buvo retai apgyventa, žinomi vos keli I—IV a. plokštiniai kapinynai (32, p. 277, 306, 335, 339, 340). Nė vienas iš jų išsamiau netirtas. Aptikta sudegintų mirusiųjų kapų urnose ir be jų; įkapės dažniausiai menkos, ginklų nėra. Urnos mažai profiliuotos, kartais grublėtu ar kruopėtu paviršiumi. Šalia sudegintų mirusiųjų kartais aptinkamas nedeginto žirgo kapas. Tik retkarčiais kapą dengia netaisyklingas akmenų grindinėlis.

II a. visame Lietuvos pajūryje isivyravo paprotys mirusiuosius laidoti nedegintus. Kartu išnyko paprotys užkasti pilkapiuose. Bene vėlyviausi dabar žinomi yra Padvarių pilkapiai (prie šiaurinės Kretingos m. ribos, Akmenos dešiniajame krante), kuriuose rasta dar II a. kapų (33, p. 47). Nykstant papročiu mirusiuosius laidoti pilkapiuose, paplito plokštiniai kapinynai. Čia kapai juosiami akmenų vainikais, ir gretimų kapų vainikai jungiasi (Kurmaičių, Rūdaičių, Tūbausių ir kt. kapinynai, Ketingos raj.). Šių kapinynų aptinkama didesniame plote, negu I tūkstantmečio pr. m. e. antrojoje pusėje užėmė pilkapiai. Dabartiniais duomenimis, kapinynų su akmenų vainikais ir nedegintų mirusiųjų kapais arealas šiaurėje siekia Šventąją, rytuose — Salantų apylinkes ir Jūros upę, pietuose — Minijos žiotis (34, žemėl. priešlapyje; 35, p. 10, žemėl. 7:1).

Būdingiausios įkapės yra įmovinis kirvis ir dalgelis, stambus akmeninis galastuvas, 1—2 ietys su geležiniais įmoviniais ietigaliais, be to, panašūs kaip Sambijoje papuošalai (trimitinės antkaklės, akinės ir profiliuotos segės ir kt.), miniatiūrinis puodelis, o II a. antrosios pusės ir III a. pirmosios pusės kapuose — dar varinės Romos monetos; retkarčiais šalia žmogaus laidojamas žirgas. Tačiau, nežiūrint kai kurių bendrų bruožų, nuo m. e. pradžios Lietuvos pajūrio srities gyventojų kultūra (laidojimo papročiai, vėliau ir įkapės) ima tolti nuo vakarų baltų — Sambijos — kultūros.

Kitoje Žemaitijos dalyje ir šiaurės Lietuvoje bei vakarų, centrinėje ir pietų Latvijoje m. e. pradžioje įsigalėjo paprotys mirusiuosius laidoti nedegintus iš žemės supiltuose ir stambių akmenų vainikais juosiamuose pilkapiuose (35, p. 11, 148—149, žemėl. 7:3; 36, pav. 1). Žemaitijos viename pilkapyje dažniausiai randame nuo 1 iki 4 kapų. Šiaurės ir šiaurės rytų Lietuvoje kartais jų būna iki 8—9 (Muoriškiai, Biržų raj.), o rytų Latvijoje kai kada pasitaiko keliolika ar net keliasdešimt kapų. Pvz., Ylės Gailyšių pilkapyje Nr. 14 rasti 28 kapai (36, p. 92; 37). Mirusieji laidojami pilkapio sampile, ant pagrindo, rečiau po sampilu

iškastoje duobėje. Įkapių dėta mažiau negu pajūryje. Svarbiausios vyrų įkapės yra įmovinis kirvis, peilis ir 1—2 ietys su įmoviniais antgaliais, moterų — peilis, kartais yla. Ir vyrų, ir moterų kapuose randame antkaklių, segių, rečiau — smeigtukų. Dauguma papuošalų panašūs į Lietuvos pajūryje ir Sambijoje randamus. Tačiau pilkapiuose laidojamiesiems retai dėjo dalgi, žąslus; nėra šiuose kapuose ir miniatiūrinių puodelių, labai reta Romos monetų.

Iš įkapių matyti, kad Zemaitijoje ir šiaurės Lietuvoje paprotys nedegintus mirusiųosius laidoti pilkapiuose paplito I a. pabaigoje—II a. pradžioje. Kybartiškės, Šiaulių raj., pilkapiuose rasta I a. pabaiga datuojama akinė segė (38, p. 52), Vienragių, Plungės raj., kape Nr. 3 aptikta I a. antrajai pusei skiriama sparninė segė (39, p. 44).

Iš kur atėjo šis paprotys, tebėra plačiau netirta, tačiau galima prielaida, kad jis atsirado veikiant pajūrio srities vakarų baltų pilkapių kultūrai. I tūkstantmečio pr. m. e. antrojoje pusėje bei pabaigoje centrinė ir šiaurės Zemaitija bei likusi šiaurės Lietuva buvo retai gyvenama. Iš Zemaitijos, išskyrus minėtą pajūrio sritį, V—I a. pr. m. e. kapų dar neturime. O seniausi—I—II a.—kapai turi nemaža bendrų bruožų su pajūrio srities to paties laikotarpio pilkapiams su akmenų vainikais. Pirmiausia Zemaitijos pilkapiai, kaip ir pajūrio kapai, kartais turi besijungiančius akmenų vainikus. Tai pastebėta jau minėtuose Vienragių pilkapiuose (39, p. 119; 40, p. 113), Visdergiuose-Papelkiuose, Šiaulių raj. (41), ir dar toliau į rytus—Plaučiškiuose, Pakruojo raj. (42, p. 51). Antra, pajūrio srityje prie pilkapio akmenų vainiko, pvz., Padvariuose (33, p. 46) arba Kurmaičiuose prie suaugusio žmogaus kapą juosiančio vainiko (43, p. 35), kartais prijungiamas mažas akmenų pusratis (greičiausiai vaikų kapams ar aukoms). Panašiai ir Zemaitijos pilkapių akmenų vainiko išoriniame krašte būna vienas ar keli akmenų pusrachiai. Jų turėjo minėti Pavėkių pilkapiai Nr. 4 ir 5, Akmenių, Kelmės raj., pilkapiai Nr. 2 ir 4 (44, p. 41—42), Kybartiškės pilkapis Nr. 2 (38, p. 51). Trečia, nemaža bendrų bruožų turi pajūrio srities kapų su akmenų vainikais ir Zemaitijos pilkapių įkapės. Į vienus ir kitus kapus dėdavo iečių su panašiais įmoviniais antgaliais. Abiejų sričių vyrai ir moterys puošėsi analogiškais antkaklėmis (trimitiniais, buoželiniais, kūginiais ir kt. galais), laiptelinėmis ir kitokiomis segėmis.

Minėti laidosenos ir materialinės kultūros bendrumai leidžia spėti, kad Zemaitijos ir šiaurės Lietuvos bei pietų Latvijos I—IV a. pilkapių kultūra susidarė I a. pr. m. e. ar I m. e. a. pirmojoje pusėje, į šią iki tol retai gyventą sritį atsikėlus gyventojų iš Lietuvos pajūrio*.

Nemuno žemupyje, ypač arčiau Jūros žemupio dešiniajame krante ir Nemano (Ragainės) bei Sovetsko (Tilžės) apylinkėse.

kairiajame krante pirmaisiais m. e. amžiais pradeda skirtis nedidelė plokštinių kapinynų grupė. Žinoma tik keletas tokių paminklų: Lumpėnai, Palumpiai, Vilkyškiai ir kt., Šilutės raj., bei Bendiglaukis prie Sovetsko, ir jie dar mažai tirti. Lumpėnuose iš-tirti tik keli kapai (45), kiek daugiau kasinėtas Bendiglaukis (46, p. 139—140). Iš paskelbtų duomenų matyti, kad nuo m. e. pradžios ir čia mirusieji laidojami nedeginti. Kapai be akmenų vainikų, juose nėra miniatiūrinių puodelių. O kitos būdingiausios įkapės—įmovinis kirvis, įmoviniai ietigaliai, trimitinės ir kūginiais galais antkaklės, akinės, profiliuotos ir laiptelinės segės—tokios pat. Atrodo, šią plokštinių kapinynų grupę reikia laikyti pradedančios skirtis būsimųjų skalvių grupės palikimu. Paminklai rodytų, kad šios gentys pradėjo formotis m. e. pradžioje, tačiau tuo metu buvo dar negausios ir užėmė nedidelę teritoriją.

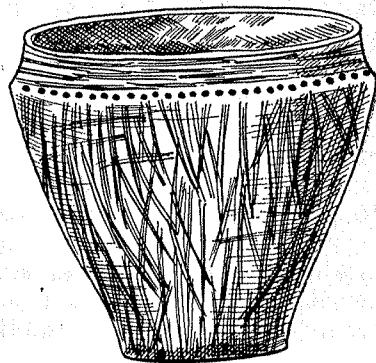
Centrinės Lietuvos I—IV a. plokštinių kapinynų grupė išsi-skyrė tik I m. e. a. pabaigoje. Jos paminklai išsamiau tirti (Sargėnai ir Veršvai Kaune bei Seredžius, Jurbarko raj.). Mirusiųosius laidodavo nedegintus. Vyrus ir moteris guldavo dažniausiai priešinga kryptimi: vyrai galva į vakarus ir šiaurės vakarus, moterys—į rytus (47, p. 155). Čia dažniau negu kitose srityse šalia kaukolės ir kojų kaulų iš abiejų pusių būna padėta po vidutinio dydžio akmenį. I—II a. įkapės negausios, dalis kapų ir visai be jų. Vyrų kapuose randama peilių, įmovinių kirvių, labai retai ginklų—ietigalių, negausu ir papuošalų; pasitaiko pavienių apyrankių, antkaklių, retkarčiais—segių. II ir III a. pradžios moterų kapuose yra įvijinių antsmilkinių (48, p. 5—6), III—IV a. kapuose jau kiek gausiau žalvarinių papuošalų, moterų kapuose—dar stiklo karolių. IV a. šiek tiek pagausėja ginklų, bet vis tiek čia jų daug mažiau negu gretimuose pilkapyuose ar pajūrio kapuose su akmenų vainikais.

Šių I—IV a. plokštinių kapinynų aptikta nedideliame plote Nemuno dešiniajame krante. Rytuose jie siekia Kauną, vakaruose—Dubysos pakrantes (35, p. 11—12, žemėl. 7:4). Žinoma tik apie 10 pirmųjų m. e. amžių plokštinių kapinynų. Autoriaus nuomone, ši pirmaisiais m. e. amžiais pradėjusi skirtis paminklų grupė priklauso aukštaičių protėviams (35, žemėl. 9; 49, p. 83—85, žemėl. 3). Tačiau, kitų tyrinėtojų manymu, kaip tik šioje kultūrinėje srityje reikia ieškoti pražemaičių (50, p. 30—39).

* Pastaruoju metu keliama hipotezė, pagal kurią anksčiau minėti ankstyvieji Zemaitijos ir centrinės bei šiaurės Lietuvos pilkapiai (Pavėkių, Visdergių, Akmenių, Kybartiškių), labai artimi pilkapių kultūrai, sudarė tik periferinę Lietuvos pajūrio kultūrinę sritį. O tai leistų teigti, jog būsimųjų kuršių teritorija pirmaisiais m. e. amžiais buvusi gerokai didesnė.—*Ats. redaktorė.*

b. Vėlyvoji brūkšniuotosios keramikos kultūra

Pagal laidojimo paminklus apžvelgtos vakarų, centrinės ir šiaurės Lietuvos kultūrinės sritys rodo, kaip smarkiai pirmaisiais m. e. amžiais pasikeitė baltų genčių žemėlapis. Tik rytų Lietuvoje bei gretimoje Baltarusijoje toliau tęsiasi brūkšniuotosios keramikos kultūra, pažįstama iš čia esančių gausių piliakalnių. Paplitusi I tūkstantmetyje pr. m. e. (žr. III skyrių), ji dar aptinkama ir pirmaisiais m. e. amžiais. Tai vėlyvasis brūkšniuotosios keramikos kultūros egzistavimo laikotarpis. Tuo metu dar labiau išryškėjo jos vakarų riba: ji ėjusi Sventosios upės vidurupiu ir žemupiu, Neries žemupiu, Jiesia aukštyn ir nuo jos aukščiau į vakarus iki Lietuvos TSR sienos (51, p. 22). Pietų Užnemunė laikoma šios kultūros įtakos zonos pakraščiu. Brūkšniuotosios keramikos aptinkama visuose rytų Lietuvos piliakalniuose, kur dar yra pirmųjų m. e. amžių kultūrinis sluoksnis, arba jų papėdžių gyvenvietėse (Narkūnai, Nemenčinė, Vosgėliai ir kt.). Vėlyvajai brūkšniuotajai keramikai būdinga viena nusistovėjusi puodų forma — griežtai profiliuoti briauniniai puodai. Jie ne tik brūkšniuotu paviršiumi, bet labai dažnai dar ornamentuoti ir įvairiais gnaibymo, pirštų įspaudų, įkartelių ornamentais. Puošta dažniausiai viršutinė puodo dalis: peteliai, kaklelis, pakraštėlis ir ypač briauna (pav. 21). Skiriasi ir kitas inventorius. Pirmiau-

21 pav. Vėlyvoji pirmųjų m. e. amžių brūkšniuotoji keramika

sia — išnyksta kaulo dirbiniai. Iš radinių matyti, kad nuo pat pirmųjų m. e. amžių į brūkšniuotosios keramikos kultūros gyventojų buitį plačiai įėjo geležis. Iš žemdirbystės įrankių pirmiausia minėtini peiliai-pjautuvėliai, kurių labai plačiai aptinkama

Lietuvoje ir Baltarusijoje. Suprantama, dalis šių radinių priklauso dar laikotarpiui pr. m. e., tačiau ypač jie paplinta pirmaisiais m. e. amžiais (52, p. 79—90). Be to, šio laikotarpio piliakalnių kultūriniam sluoksnyje randama trinamųjų girnų, suanglėjusių grūdų, rodančių išaugusį žemdirbystės vaidmenį. Vėlyvajai brūkšniuotosios keramikos kultūrai, be abejo, priklauso ir siauraašmeniai pentiniai kirviai, geležiniai lazdeliniai smeigtukai ir kt. Šios kultūros atstovams nesvetimas ir spalvotojo metalo apdirbimas. Antai Narkūnų piliakalnyje rasta žalvario lydymo krosnelės liekanų su Romos monetas dalimi prie sienelės. Čia aptikta įvairių tigių bei samtelių, kurių dalis priklausė pirmiesiems m. e. amžiams. Gyvulininkystės vaidmenį rodo gausūs naminių gyvulių kaulai. Iš jų analizės matyti, kad ypač plačiai augintos kiaulės. Medžioklė ir žvejyba tapo pagalbinėmis ūkio šakomis. Ligi šiol labai nedaug teturime vėlyvajai brūkšniuotosios keramikos kultūrai skirtingų laidojimo paminklų. Tai pastebėta ne tik Lietuvoje, bet ir apskritai visoje šios kultūros paplitimo teritorijoje. Dėl to visaip spėliota, tačiau paskutiniu metu linkstama manyti, kad gyventojai savo mirusiųosius laidojo pilkapiuose nedegintus, dažniau duobėje po sampilu. Taip galima spręsti iš Migonyse prie Kruonio tirtų pilkapių. Čia buvo iširtas visas archeologijos paminklų kompleksas: piliakalnis, gyvenvietė ir pilkapių grupė (53, p. 44—64). Matyt, ir kiti griautiniai IV—V a. kapai pilkapiuose yra šios kultūros. Pvz., daugelio paskutiniaisiais metais Eitulionyse tirtų pilkapių sampiluose rasta smulkių brūkšniuotosios keramikos šukelių (54, p. 36). Galima manyti, jog jos patekusios iš atviros šiai kultūrai skiriamos gyvenvietės, bet gali būti ir specialiai sudaužytų puodų šukės, sumestos į pilkapio sampilą. Brūkšniuotosios keramikos kultūrai, bent pačiai jos pabaigai, turbūt reikėtų skirti ir kitus rytų Lietuvoje tirtus pilkapius su griautiniais kapais, pvz., Zvirblių, Vilniaus m., Kaniūnų, Utenos raj., Pakrauglės, Vilniaus raj., ir kt. Latvijos TSR Garsenės Berzkalnių vietovėje prie pat Lietuvos TSR ribos tirtu pilkapio nedegintiniuose kapuose aptikta brūkšniuotų puodų. Archeologė E. Snuorė nurodo, kad šio pilkapio su akmenų vainiku ir rytų Lietuvos pilkapių struktūra labai panaši (55, p. 40).

Iš brūkšniuotosios keramikos kultūrai priklausančių baltų genčių turėjo susiformuoti ir lietuvių gentys. Savaimė kyla klausimas, kurioje lokalinėje grupėje reikia ieškoti pačių ankstyvųjų lietuvių šaknų. Jau esame nurodę apytikrį šios kultūros paplitimo arealą (žr. p. 89). Suprantama, kad ji, išgyvenusi tokį ilgą laikotarpį ir paplitusi didžiulėje Rytų Europos teritorijoje, negalėjo būti vienalytė. Daug lėmė gamtos sąlygos, ryšiai su kaimyninėmis kultūromis ir kiti veiksniai. A. Mitrofanovas skiria 2 brūkšniuotosios keramikos kultūros sritis: rytinę ir vakarinę (56; 57, p. 33). Vakarinei priklauso ir rytų Lietuvoje paplitusi brūkšniuotosios keramikos kultūra. Nors Lietuvoje ji sudaro tik nedidelę

brūkšniuotosios keramikos kultūros arealo dalį, ir čia paskutiniuoju metu skiriamos lokalinės grupės (58, p. 11—20). Dėmesį patraukia vidurinė, chronologiškai vėlyviausia brūkšniuotosios keramikos kultūros grupė, datuojama I m. e. tūkstantmečio pirmaisiais amžiais. Kalbėjome jau apie gana aiškias jos vakarų ribas. Šiauriausias taškas būtų Utena, kur paskutiniuoju metu tirtas Narkūnų piliakalnis ir jo vakarų papėdės atvira gyvenvietė. Nuo čia šios lokalinės grupės riba ėjo Neries aukštupio kryptimi, pietuose siekė Minsko apylinkes ir Lydą. Tad pagrindinis jos paplitimo arealas — Neries baseinas. Štai toje lokalinėje grupėje ir mėginama ieškoti būsimosios lietuvių tautybės branduolio (59, p. 12). Reikia sutikti su V. Sedovo teiginiu, kad gyventojai, palikę brūkšniuotosios keramikos kultūrą, yra tiesioginiai ankstyvųjų viduramžių lietuvių genčių pirmtakai (60).

Dauguvos aukštupio ir vidurupio baseine, į šiaurę nuo brūkšniuotosios keramikos kultūros arealo, išliko Dnepro—Dauguvos kultūra, kurios ribos mažai keitėsi. Tačiau jos raida panaši į brūkšniuotosios keramikos kultūros raidą: paplito geležies gamyba ir kalvystė, geležiniai įrankiai ir ginklai išstūmė daugumą kaulinių ir akmeninių įrankių, išaugo žemdirbystės ir gyvulininkystės reikšmė.

c. Djakovo kultūra

Brūkšniuotosios keramikos ir Dnepro—Dauguvos kultūrų rytų kaimynai buvo vėlyvąją Djakovo kultūrą palikę žmonės. Jai būdingos nedidelės įtvirtintos gyvenvietės-piliakalniai (mažiau tirtos neįtvirtintos). Pavadinta pagal vieną iš paminklų — 1889 m. V. Sizovo pradėtą kasinėti (tada Pamaskvyje, dabar jau miesto pietinėje dalyje) Maskvos upės krante buvusį Djakovo piliakalnį. Ši kultūra buvo paplitusi Volgos ir Okos tarpupyje, užėmė Valdajaus aukštumą, vakaruose siekė Dauguvos ir Dnepro ištakas. Pagal svarbiausias kultūrinės įtakos skiriami 3 jos raidos etapai. Seniausias periodas (nuo VII iki III a. pr. m. e.) vadinamas skitiškuoju, antrasis (III a. pr. m. e.—II m. e. a.) — sarmatiškuoju. Jiems būdinga tekstilinė keramika, gausu iš Kamos baseino bei skitų-sarmatų pasaulio patekusių spalvotųjų metalų dirbinių. Pagrindinis verslas buvo sėsli gyvulininkystė, pamažu augo žemdirbystės vaidmuo. Vyrauja nuomonė, kad ankstyvąją Djakovo kultūrą paliko finougrai (61, p. 146, 230—239; 62).

Vėlyvoji Djakovo kultūra (I a. pr. m. e.—III—V m. e. a.) laikoma mišria baltų-finougrų, susidariusia greičiausiai iš Okos aukštupio kultūros srities į finougrų gyventą teritoriją įsiskverbus baltams (61, p. 230—239; 62, p. 76—89; 63, p. 188, 196). Ją palikusios gentys vertėsi sėslia gyvulininkyste ir lydimine žemdirbyste, pastebimi glaudesni jų ryšiai su kitomis baltų kultūromis.

Vienas iš šių ryšių liudininkų yra moliniai Djakovo tipo svareliai, kartais vadinami tiesiog baltiškais (61, p. 196), paplitę nuo Pamaskvio rytuose iki Zemaitijos vakaruose (51, p. 199—200, žemėl. 6; 62, p. 80—90). Šios kultūros likimas ne visai aiškus. Manoma, kad dalis čia gyvenusių baltų asimiliavosi, o kiti įsiliejo į vėlyvesnę Moščino kultūrą.

d. Zarubincų kultūra

Išnykus Milogrado kultūrai, palei Dneprą ir Bereziną į šiaurę plito Zarubincų kultūros gyvenvietės. Todėl baltams skiriamų m. e. pradžios kultūrų apžvalga būtų nepilna, jei nestabtelėtume prie jos kiek plačiau. Kultūra, kurią palikusių genčių etninė priklausomybė sukėlė bene daugiausia ginčų, pavadinta pagal 1899 m. V. Chvoikos pradėtą kasinėti Zarubincų kaimo kapinyną Dnepro dešiniajame krante į pietus nuo Kijevo. Ji susidarė III a. pr. m. e. viduryje ar antrojoje pusėje buvusios Milogrado kultūros areale, bet genetiškai su ja tarsi ir nesusijusi ir egzistavo iki II m. e. amžiaus. Vėliau (II—V a.), vadinama vėlyvąja Zarubincų, arba Kijevo, kultūra, ji buvo paplitusi šiaurės Ukrainoje ir pietų Baltarusijoje, vakaruose prie Bugo siekė kaimyninę Pševorsko kultūrą, pietuose — Černiachovo (60, p. 38—48; 61, p. 200—230; 64; 65; 66, p. 151—183 ir kt.).

Šiai kultūrai būdingos neįtvirtintos gyvenvietės. Gyventa stulpinės konstrukcijos vienos patalpos antžeminiuose ar truputį į žemę įleistuose pastatuose. Ją palikę žmonės vertėsi sėslia gyvulininkyste, bet svarbų vaidmenį vaidino ir žemdirbystė; gaminosi geležį, vartojo daug geležinių įrankių ir ginklų. Buityje buvo paplitę lipdyti puodai, dubenys, ąsočiai. Dalies molinių indų paviršius gludintas. Mirusiuosius laidodavo sudegintus urnose, plokštiniuose kapuose apvaliose ar ovaliose duobutėse, į kurias kartais suberdavo ir laužo liekanas. Įkapės negausios. Iš sukauptos medžiagos matyti, kad Zarubincų kultūrą palikusios gentys palaikė glaudžius ryšius su antikinės kultūros centrais prie Juodosios jūros, taip pat ir su keltais. Paminėti bruožai rodo, jog Zarubincų kultūra skiriasi nuo kaimyninės brūkšniuotosios keramikos ar Djakovo kultūros.

Dėl Zarubincų kultūrą palikusių genčių etninės priklausomybės ginčijamasi jau nuo XX a. pradžios. Pirmasis jos paminklų tyrinėtojas V. Chvoika laikė ją slaviška. Kiti žinomi Rytų Europos archeologai, pvz., J. Gotjė, L. Nyderlė, A. Spicynas, teigė, kad atsakymui į šį klausimą dar trūksta duomenų. Septintajame aštuntajame dešimtmetyje aktyviausias Zarubincų kultūros slaviškumo šalininkų buvo P. Tretjakovas (61, p. 219—220; 67, p. 32—37 ir kt.). Tos nuomonės laikosi nemaža kitų žinomų archeologų (27, pav. 157, 167; 28, pav. 157, 167; 68, p. 182—183;

69 ir kt.). O V. Sedovas Zarubincų kultūrą laiko baltiška. Teigia, kad ji turi baltiškų elementų, yra paplitusi baltiškų hidronimų areale, be to, pagal gotų istoriką Jordaną aiškiai baltai dar III—IV a. gyvenę nuo Baltijos vakaruose iki akacirų (prie Dono gyvenusių iranėnų genčių) (60, p. 42—43, 47). Ji palaiko ir kai kurie kiti tyrinėtojai (70).

Sis ginčas svarbus ne tik m. e. pradžioje baltų gyventai teritorijai apibrėžti ir baltų kultūrai pažinti, bet ir dar vienu aspektu — rytų slavų migracijos į šiaurę pradžia nustatyti. Mat visi Zarubincų kultūros tyrinėtojai sutaria, kad m. e. pradžioje ją palikusios gentys migravo į šiaurę ir šiaurės rytus, kurės Juchnovo bei Dnepro—Dauguvos kultūras palikusios baltų genčių teritorijoje. Jei Zarubincų kultūrą palikusios gentys buvo baltai, tai ši migracija buvo tik baltų genčių maišymasis. Taip ją traktuoja V. Sedovas. Jo nuomone, Zarubincų gentys susiliejusios su kitomis ir palikusios I m. e. tūkstantmečio viduryje susidariusią baltišką Moščino kultūrą. O jei Zarubincų kultūrą paliko slavų gentys, tai jų migracija į šiaurę laikytina ir slavų skverbimosi į baltų gyventus plotus pradžia: šį procesą reikia skirti jau m. e. pradžiai. Tačiau mokslininkai, Zarubincų kultūrą laikantys baltiška, teigia, kad slavų ekspansija į šiaurę prasidėjo tik VIII a. (71, p. 52).

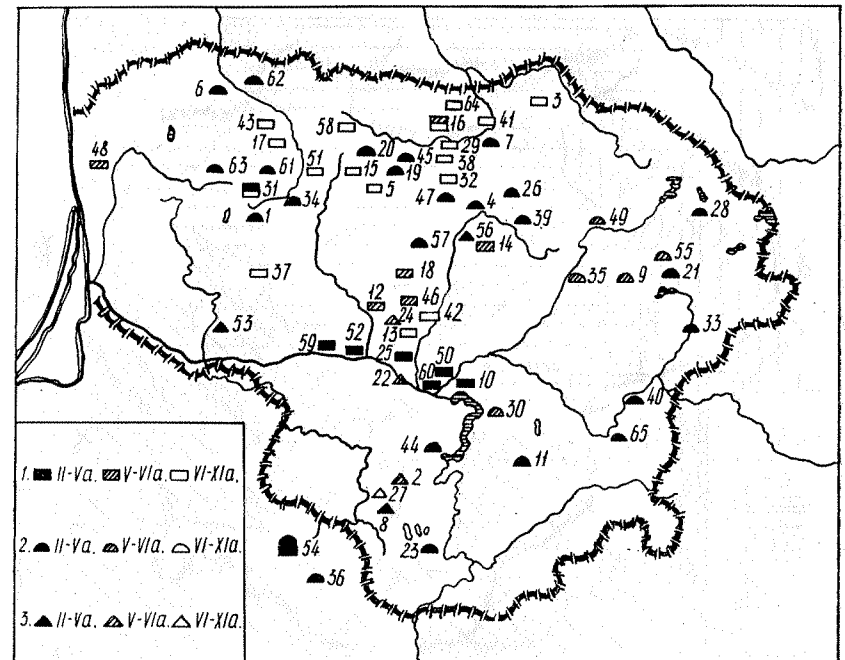
3. Antropologinės II—V a. baltų ypatybės

M. e. išvakarėse ir pirmaisiais amžiais didžiojoje baltų arealo dalyje mirusieji buvo deginami, tad antropologijos medžiagos yra tik iš vakarinio pakraščio (pav. 22). Todėl, kalbant apie antropologines baltų ypatybes, bus remiamasi vien lietuviška medžiaga.

Iš senosios vokiečių literatūros (72, p. 88—93) pavyko surinkti kranimetrinius duomenis 24 kaukolių, apytiksliai datuojamų I m. e. tūkstantmečio pirmąja puse ir priklausančių vakarų baltų pilkapių kultūros žmonėms — praprūsams ir prūsams. Gaila, kad nieko nežinome apie veido profiliuotę — senieji autoriai jos ne tyrė, o dauguma kaukolių per Antrąjį pasaulinį karą yra dingusios. Prajotvingių arealui priklauso rinktine III—V a. kaukolių serija iš Lenkijos Suvalkų apylinkių ir Lietuvos Užnemunės (73). Gausiausia antropologinių radinių iš centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų kultūros srities (74) — net 186 žmonių kaulai, šiek tiek mažiau — iš II—V a. pilkapių kultūros srities (75). Paskutiniu metu susikaupta radinių iš ankstyvųjų (III—V a.) Žemaitijos plokštinių kapinynų — Maudžiorų, Kelmės raj., ir Šaukėnų, Tauragės raj. (76), — bei rytų Lietuvos brūkšniuotosios keramikos kultūros arealo. Paskutinė kaukolių serija (Kaniūkai, Utenos raj., Riklikai, Anykščių raj., Pakrauglė, Vilniaus raj., Ly-

galaukiai, Zarasų raj., Žvirbliai, Vilniaus m.), datuojama III—V a., atitinka patį vėliausią brūkšniuotosios keramikos kultūros periodą. Latvijos teritorija to laiko antropologijos radinių visai neturi.

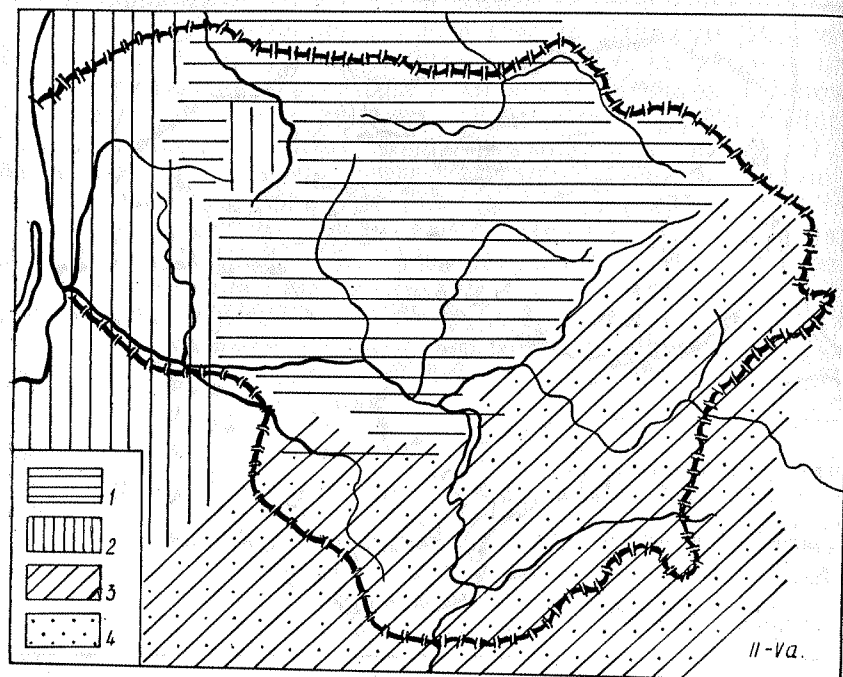
I m. e. tūkstantmečio pirmosios pusės baltų gentys skyrėsi (75) tais kaukolės požymiais, kurie apibūdina smegeninės masyvumą

22 pav. Antropologiškai tirti geležies amžiaus laidojimo paminklai: 1 — plokštiniai kapinynai, 2 — pilkapynai, 3 — neaiškūs paminklai (1 — Akmeniai, 2 — Aleknonys, 3 — Astravas, 4 — Berčiūnai, 5 — Bubiai, 6 — Daubai, 7 — Daujėnai, 8 — Delnica, 9 — Diktarai, 10 — Eiguliai, 11 — Eitulionys, 12 — Gėluva, 13 — Graužiai, 14 — Griniūnai, 15 — Jakštaičiai-Meškiai, 16 — Jauneikiai, 17 — Juodsodė, 18 — Kairėnėliai, 19 — Kairiai, 20 — Kalneliai, 21 — Kaniūkai, 22 — Kriemala, 23 — Krikštonys, 24 — Labūnava, 25 — Lauksvydai, 26 — Lepšiai, 27 — Liepynai, 28 — Lygalaukiai, 29 — Linksmučiai, 30 — Maisiejūnai, 31 — Maudžiorai, 32 — Meldiniai, 33 — Mėžionys, 34 — Norišiai, 35 — Obeliai, 36 — Osova (LLR), 37 — Pagrybis, 38 — Pajstriečiai, 39 — Pajuostis, 40 — Pakrauglė, 41 — Pamiškiai, 42 — Pašušvys, 43 — Pavirvytė-Gudai, 44 — Pažarstis, 45 — Plaučiškiai, 46 — Plinkaigalis, 47 — Raginėnai, 48 — Reketė, 49 — Riklikai, 50 — Sargėnai, 51 — Sauginiai, 52 — Seredžius, 53 — Šaukėnai, 54 — Svaicarija (LLR), 55 — Taurapolis, 56 — Upytė, 57 — Vaitiekūnai, 58 — Valdomai, 59 — Veliuona, 60 — Veršvai, 61 — Visdergiai-Papelkiai, 62 — Zastaučiai, 63 — Zaduvėnai, 64 — Zeimelis, 65 — Žvirbliai)

(ilgis, plotis, aukštis), bendrą jos formą (smegeninės rodiklis), veido plotį (skruostų skersmuo). Šiuo pagrindu galima skirti 4

antropologinius tipus (pav. 23): 1) masyvų dolichokranišką siauraveidį (centrinės Lietuvos plokštiniai kapinynai, Lietuvos pilkapynai), 2) gracilių dolichokranišką siauraveidį (ankstyvieji Žemaitijos plokštiniai kapinynai ir iš dalies buv. Prūsijos pilkapynai), 3) masyvų dolichokranišką plačiaveidį (prajotvingių dalis, brūkšniuotosios keramikos kultūros žmonės) ir 4) gracilių

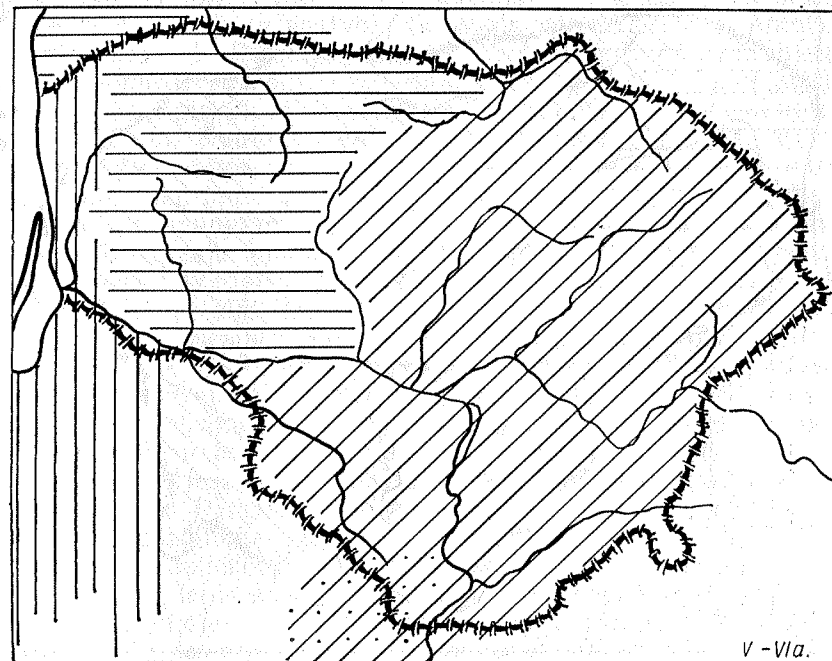

mezokranišką vidutiniaveidį (prajotvingių dalis, brūkšniuotosios keramikos gamintojai). Visų tipų labai griežta vertikali ir horizontali veido profiliuotė, išvešėjusi nosies šaknis, tik mezokraniškas prajotvingių komponentas skyrėsi plokštoka veido viršutine dalimi (platiopija).

Masyvus dolichokraniškas siauraveidis tipas Lietuvoje buvo pagrindinis (pav. 23). Jo arealas driekėsi nuo Sventosios rytuose iki Jūros upės vakaruose ir Nemuno pietuose, šiaurėje jis greičiausiai siekė ir Latviją, nes siauraveidžio tipo atgarsių vėliau aptinkama turint Lielpės baseino žiemgalius (77). Žinoma, arealo ribos buvo negriežtos, šioje teritorijoje vyravo masyvus siauraveidis tipas, o tarp kaimyninių baltų jo galima tikėtis kaip priemaišos.

Gracilius dolichokraniškas siauraveidis tipas užėmė Baltijos pakrantę ir Žemaitijos vakarus. Greičiausiai jis vyravo ir Prūsijoje:

rinktinė serija iš šios baltų srities (76) taip pat pasižymi gracilia dolichokraniška smegenine, bet veido plotis žinomas tik vienos kaukolės, ir jis yra gana didelis (137 mm). Vis dėlto, sprendžiant iš to, kad daugumos kaukolių kitos veido detalės (akiduobės, nosis), labai priklausančios nuo pločio, yra palyginti siauros, galima manyti praprūsus apskritai buvus siauraveidžius. Šio

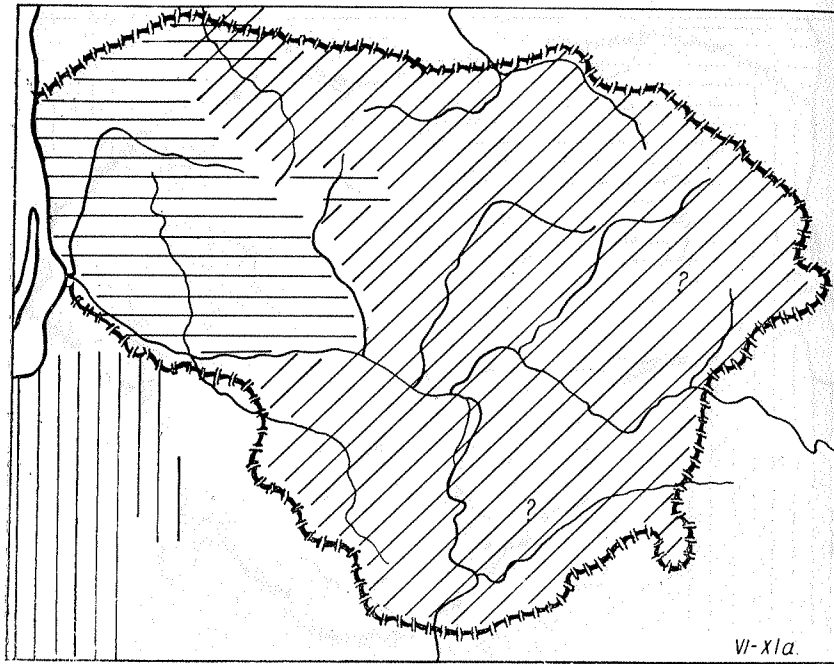

tipo arealas galbūt nusidriekė ir į Latviją, jo atgarsių galima jausti II m. e. tūkstantmečio siauraveidžių kuršių savybėse.

Masyvus dolichokraniškas plačiaveidis ir gracilius mezokraniškas vidutiniaveidis tipai buvo paplitę tame pačiame areale — prajotvingių srityje (73) ir į rytus nuo Sventosios upės, t. y. ten, kur iki I m. e. tūkstantmečio vidurio išsilaikė brūkšniuotosios keramikos kultūra (78). Abu tipai egzistavo greta, juos galima skirti tik matematine analize. Abiejų aptinkama ir prajotvingių pilkapiuose, ir plokštiniuose kapuose, ir Lenkijos teritorijoje, ir Lietuvos Užnemunėje. Jų proporcija, atrodo, buvo apylygė, gal šiek tiek persvrėre gracilius mezokraniškas vidutiniaveidis tipas. Negausi rytų Lietuvos kraniologijos medžiaga neleidžia atlikti tokios pat detalios tipologinės analizės. Vis dėlto tai, kad rytų Lietuvos III—V a. gyventojų kaukolių serija labai artima jungti-

nei (abiejų tipų) prajotvingių serijai (78), duoda pagrindo daryti prielaidą, kad ir rytų Lietuvoje būta abiejų tipų.

Šie 4 antropologiniai tipai ne iš esmės skyrėsi, o sudarė gimi- niškų formų grupę. Antai pagal dantų ypatybes visi priklausė tam pačiam Vidurio Europos odontologiniam tipui (79); tai rodo artimą jų kilmę arba glaudžią ir ilgalaikę sąveiką. Gracilių do-

23 pav. I m. e. tūkstantmečio Lietuvos gyventojų antropologiniai tipai ir jų arealai: 1 — masyvus dolichokraniškas siauraveidis, 2 — gracilius dolichokraniškas siauraveidis, 3 — masyvus dolichokraniškas plačiaveidis, 4 — gracilius mezokraniškas vidutiniaveidis (sutart. ženklus žr. p. 116)

lichokranišką siauraveidį tipą netgi galima būtų laikyti ne savarankišku, o masyvaus dolichokraniško siauraveidžio, vyravusio Lietuvoje, variantu. Tačiau, sprendžiant mažoje teritorijoje gyvenančių genčių etnogenezės klausimus, visada pravartu pakelti taksonominį rangą, todėl mes linkę šiuos tipus laikyti atskirais, savarankiškais, turinčiais kilmės ir istorijos savitumų, kuriuos išryškinti ir reiškia prisidėti prie etnogenezės problemos sprendimo.

Jau galima bendrais bruožais nušviesti ir šių tipų kilmę. Lietuvos pagrindinis masyvus dolichokraniškas siauraveidis žmonių tipas, be abejonės, yra labai senas, aptinkamas baltų arealo va-

kariniame pakraštyje ne vėliau kaip nuo žalvario amžiaus, o gal ir nuo neolito pabaigos. Jo morfologinės ypatybės iki smulkmenų pakartoja Kivutkalnio (1300—1100 m. pr. m. e.) jungtinės serijos (80, p. 134) ypatybes. Iš tikrųjų tai tie patys žmonės. Kelia nuostabą, kad beveik per pusantro tūkstantmečio (nuo XIII—XI a. pr. m. e. iki II—V m. e. a.) šis tipas Pabaltijyje visai nepakito, išlaikė tokias protoeuropidines ypatybes, kaip masyvumas (ypač didelis smegeninės ilgis ir aukštis) ir griežta dolichokrani- ja. M. e. pradžioje tų ypatybių Europoje jau nerandame. Antai iš I. Svideckos ir F. Riozingo (81, lent. 2, p. 197) Europos kranio- logijos duomenų suvestinės (0—500 m. e. m.) tik dviejų serijų smegeninės ilgio vidurkis prilygsta baltų serijoms, t. y. daugiau kaip 190 mm. Naujosios eros aušroje kai kur Europoje, matyt, dėl ypatingų vietos sąlygų dar išliko antropologinio tipo, kuris tik veido siaurumu skyrėsi nuo protoeuropidinio, arba plačiąja prasme — kromanjonietiškojo, tipo. Tokio reliktinio tipo sala bu- vo ir baltų arealo vakarų pakraštys. Apdorodami gausią (76 se- rijų) Europos kranio logijos medžiagą, I. Svidecka ir F. Riozingas (81, pav. 3, p. 206, lent. 4, p. 207) išskyrė baltiškąjį klasterį (serijų kekę), vienodai nutolusį nuo dviejų pagrindinių — vakarų ir rytų — Europos I—V a. gyventojų klasterių. Gal tai ir aiškinti baltų antropologinio tipo reliktiniu pobūdžiu.

Gracilius dolichokraniškas siauraveidis tipas susiformavo taip pat Lietuvoje ir buv. Prūsijoje neolite ir žalvario amžiuje. Antai gracilių, tik, tiesa, mezokraniškų formų aptinkama tarp Nemuno, Narvos ir Pamarių kultūros žmonių. Gal Baltijos pajūrio gyventojų gracilumą galima aiškinti šiuo substratu. Antra ver- tus, gracilių dolichokraniškų siauraveidžių formų tuo metu buvo į vakarus ir pietus nuo Lietuvos, būtent šiaurės Vokietijoje, piet- vakarių Lenkijoje ir šiaurės Čekoslovakijoje (81, lent. 2, p. 197). Šiaip ar taip, tas tipas Pabaltijyje yra toks pat senas kaip ir anks- čiau aptartasis: jo randama ne vėliau kaip nuo žalvario laiko- tarpio.

Masyvaus dolichokraniško plačiaveidžio tipo morfologinės savy- bės yra tarsi neolito laivinių kovos kirvių kultūros žmonių fizi- nių savybių atgarsiai. Tos savybės buvo būdingos Lietuvos (82), Estijos (83, p. 220), buv. Prūsijos (84, p. 337—340) laivinių ko- vos kirvių gamintojams, taip pat Fatjanovo kultūros, ypač ankstyvosios fazės, žmonėms (80, p. 89—119). Lietuvoje šis tipas, be abejonės, atsiradęs iš rytų ar pietryčių. Nors neturime duo- menų, vis dėlto galime manyti, kad jis turėjo būti būdingas rytinės vėlyvosios brūkšniuotosios keramikos kultūros žmonėms. Tokią mintį galima paremti dviem faktais. Pirma, analizuodamas XI—XIII a. Dnepro aukštupio slavų antropologijos duomenis, V. Sedovas (86, p. 13) nustatė, kad dolichokraniškas plačiaveidis jų tipas išsibarsto tiksliai vakariniame (brūkšniuotosios kerami- kos) areale, o siauraveidis aptinkamas tik rytiniame (lygiasienės

keramikos) areale. Antra, apibendrinusi visą viduramžių rytų slavų antropologijos medžiagą, T. Aleksejeva (87; pav. 3, p. 66) buvusiamė brūkšniuotosios keramikos areale, tarp Polocko krievičių, randa plačiaveidį tipą. Masyvų dolichokranišką plačiaveidį tipą reikia laikyti taip pat relikciniu, dar mažiau paliestu gracilizacijos, netgi dar artimesniu protoeuropidiniam (kromanjonietiškajam) tipui, tik susiformavusiu ne Lietuvoje, o į rytus nuo jos.

Ketvirtasis tipas, gracilus mezokraniškas vidutiniaveidis, taip pat susiformavo vietoje. Analogijų jam randame neolitinių Narvos ir Nemuno kultūrų protobaltiškoje antropologijos medžiagoje (Turlojiškė, Kretuonas), kuriai, be abejonės, padarė įtakos sena Vidurio Europos brachikraniškų tipų kaimynystė.

Literatūra

1. Кнабе Г. С. Корнелий Тацит. Время. Жизнь. Книги. М., 1981.
2. Sennas A. Anthologia Latina. K., 1923.
3. Łowmiański H. Początki Polski. W-wa, 1963. T. 1.
4. Michelbertas M. Prekybiniai ryšiai su Romos imperija // Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I—XIII a. V., 1972. P. 5—125.
5. Bednarczuk L. Onomastyka bałtycka w źródłach antycznych // Acta Baltico-Slavica. 1982. Vol. 14. S. 49—66.
6. Топоров В. Н. Галинда — Galindite — голядь (Балт. *Galind — в этнолингвистической и ареальной перспективе) // Этнографические и лингвистические аспекты этнической истории балтских народов. Рига, 1980. С. 124—136.
7. Suchocki J. [Rec.] Kosman M. Zmierzch Perkuna czyli ostatni poganie nad Bałtykiem. W-wa, 1981 // Przegląd historyczny. 1982. T. 73, z. 3—4. S. 325.
8. Неусыхин А. И. Проблемы европейского феодализма. Избранные труды. М., 1974.
9. Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. V., 1955. T. 1.
10. Вилинбахов В. Б., Энгватов Н. В. Предварительные замечания о западных галиндах и восточной голяди // Slavia occidentalis. 1963. Vol. 23. P. 233—269.
11. Maškinas N. Senovės Romos istorija. V., 1955.
12. Volteris E. Archeologiniai nesusipratimai. 5. Volusiano pinigai // Praeitis. K., 1930. T. 1. P. 339—342.
13. Schmidt L. Die Ostgermanen. Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung. München, 1941.
14. Hachmann R. Die Goten und Skandinavier. B., 1970.
15. Aberg N. Völkerwanderungszeit in Ostpreussen. Uppsala, 1919.
16. Blume E. Die germanischen Stämme und die Kulturen zwischen Oder und Pasarge zur römischen Kaiserzeit. Würzburg, 1915. Bd. 2.
17. Schmiedechelm M. Beiträge zu der sogenannten gotischen Frage im Baltikum // Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. 1923.
18. Gaerte W. Urgeschichte Ostpreussens. Königsberg, 1929.
19. Jankuhn H. Zur Besiedlung des Samlandes in der älteren römischen Kaiserzeit // Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde. 1933. Bd. 30, T. 1. S. 202—226.
20. Waetzold D. Die Goten und ihre Einflüsse auf die altpreussische Kultur // Altpreussen. 1938. J. 3, H. 2. S. 43—44.

21. Engel C. Die kaiserzeitlichen Kulturgruppen zwischen Weichsel und ihre Verhältnis zueinander // Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde. 1933. Bd. 30, T. 1. S. 261—285.

22. Antoniewicz J., Kaczyński M., Okulicz J. Wyniki badań przeprowadzonych w 1956 roku na cmentarzysku kurhanowym w miejsc. Szajcaria, pow. Suwałki // Wiadomości archeologiczne. 1958. T. 25, z. 1—2. S. 22—55.

23. Tyszkiewicz J. Terytorium Jaćwieży w starszej historiografii // Prace Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego. W-wa, 1975. Z. 1. S. 99—207.

24. Ванарас А. П. Максимальный ареал балтской гидронимии и проблема происхождения балтов // Этнографические и лингвистические аспекты этнической истории балтских народов. Рига, 1980. С. 119—123.

25. Jaskanis J. Jaćwież w badaniach archeologicznych. Stan i perspektywy badawcze // Rocznik Białostocki. 1981. T. 14. S. 49—67.

26. Hensel W. U źródeł Polski średniowiecznej. Wrocław, 1974.

27. Jażdżewski K. Pradzieje Europy Środkowej. Wrocław etc., 1981.

28. Jażdżewski K. Urgeschichte Mitteleuropas. Wrocław etc., 1984.

29. Engel C., La Baume W. Kulturen und Völker in Ostpreussen. Königsberg, 1937.

30. Okulicz J. Grupy Mrągowska i Węgrzewska kultury zachodniobałtyjskiej a zagadnienie „Galindai“ i „Sudinoi“ Ptolemeusza // Rocznik Białostocki. 1981. T. 14. S. 151—167.

31. Schmiedechelm M. Niektóre zagadnienia związane z badaniami archeologicznymi zabytków pierwszych wieków n. e. zachodniej części Mazur // Acta Baltico-Slavica. 1964. Vol. 1. P. 25—35.

32. Jaskanis J. Cmentarzyska kultury zachodniobałtyjskiej z okresu rzymskiego. Materiały do badań nad obrządkiem pogrzebowym // Materiały starożytne i wczesnośredniowieczne. 1977. T. 4. S. 239—350.

33. Jablonskis I. Padvarių pilkapiai (Kretingos raj.) // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1978 ir 1979 metais. V., 1980. P. 46—48.

34. Lietuvos TSR archeologiniai paminklai. I—VII a. Lietuvos pajūrio kapinynai. V., 1968.

35. Lietuvos TSR archeologijos atlasas. V., 1977. T. 3.

36. Аггазис М. Вопросы этнической истории земгалов // Из древнейшей истории балтских народов. Рига, 1980. С. 89—101.

37. Snore E. Trešais kapu uzkalniņš 2-6 g. s. kapu laukā Iles Gailišos // Senatne un Māksla. 1938. N 3. Lpp. 59—81.

38. Michelbertas M. Pilkapių tyrinėjimai Zemaitijoje 1968—1969 metais // Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1968—1969 metais. V., 1970. P. 46—52.

39. Michelbertas M. Vienragių (Plungės raj.) pilkapių tyrinėjimai 1977 metais // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1976 ir 1977 metais. V., 1978. P. 118—122.

40. Michelbertas M. Vienragių pilkapyno tyrinėjimai 1977 metais // Istorija. 1980. T. 20, sąs. 1. P. 110—113.

41. Dowgird T. Pamiątki z czasów przedhistorycznych na Żmudzi. Melżyn kapas w folwarku Wizdergi. Opis robot dokonanych w roku 1884 i 1885 // Pamiętnik Fizyograficzny. 1888. T. 8. S. 1—15.

42. Patkauskas S. Plauciškių pilkapiai // Muziejai ir paminklai. 1980. Sąs. 3. P. 43—55.

43. Kulikauskas P. Kurmaičių kapinynas // Lietuvos archeologiniai paminklai. I—VII a. Lietuvos pajūrio kapinynai. V., 1968. P. 12—56.

44. Михельбертас М. Некоторые черты погребального обряда курганов Жемайтии и северной части центральной Литвы // 20 лет. Вильнюс, 1968. С. 37—46.

45. Bezenberger A. Gräberfeld von Lumpönen, Kr. Tilsit // Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia. Königsberg, 1909. Bd. 22. S. 130—147.

46. Bezenberger A. Gräberfeld bei Bendiglauken, Kr. Tilsit // Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia. Königsberg, 1914. Bd. 23, T. 1. S. 139—140.
47. Navickaitė O. Veršvų kapinyno laidojimo papročiai // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija. 1957. T. 2. P. 153—174.
48. Lietuvos TSR archeologijos atlasas. V., 1978. T. 4.
49. Таутавичюс А. Балтские племена на территории Литвы в I тысячел. н. э. // Из древнейшей истории балтских народов (по данным археологии и антропологии). Рига, 1980. С. 80—88.
50. Волкайте-Куликаускаене Р. К вопросу этнической принадлежности грунтовых могильников центральной Литвы I—VIII вв. н. э. // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов. Вильнюс, 1985. С. 30—39.
51. Lietuvos TSR archeologijos atlasas. V., 1975. T. 2.
52. Volkaitė-Kulikauskienė R. Derliaus nuėmimo įrankiai Lietuvoje m. e. I tūkstantmečio ir II tūkstantmečio pradžioje (I. Peiliai-pjautuvėliai m. e. I—IV a.) // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija. 1984. T. 4/89. P. 79—90.
53. Volkaitė-Kulikauskienė R. Migonių (Jiezno raj.) archeologiniai paminklai // Iš lietuvių kultūros istorijos. V., 1958. T. 1. P. 44—64.
54. Bliujus A. Eitulionių pilkapynas // Muziejai ir paminklai. 1983. Sąs. 5. P. 31—40.
55. Шноре Э. К вопросу этногенеза латгалов // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов. С. 39—47.
56. Митрофанов А. Г. Городище в Вязинке // Материалы по археологии БССР. Минск, 1957. Т. 1. С. 155—164.
57. Митрофанов А. Г. Железный век средней Белоруссии. Минск, 1978. С. 8—83.
58. Данилайте Е. Штрихованная керамика в Литве (некоторые данные по вопросу об этногенезе литовцев). Автореф. дис. канд. ист. наук. Вильнюс, 1967.
59. Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuvių tautybės susidarymas (archeologiniais duomenimis) // Lietuvos istorijos metraštis. 1977 metai. V., 1978. P. 5—22.
60. Седов В. В. Славяне Верхнего Поднепровья и Подвинья. М., 1970.
61. Третьяков П. Н. Финно-угры, балты и славяне на Днепре и Волге. М.; Л., 1966.
62. Смирнов К. А. Дьяковская культура // Дьяковская культура. М., 1974. С. 7—89.
63. Розенфельдт И. Г. Керамика дьяковской культуры // Дьяковская культура. С. 90—197.
64. Кухаренко Ю. В. К вопросу о происхождении зарубинецкой культуры // Советская археология. 1960. № 1. С. 289—300.
65. Кухаренко Ю. В. Зарубинецкая культура. М., 1964.
66. Очерки по археологии Белоруссии. Минск, 1970. Ч. 1.
67. Третьяков П. Н. У истоков древнерусской народности. Л., 1970.
68. Поболь Л. Д. Славянские древности Белоруссии (ранний этап зарубинецкой культуры). Минск, 1972.
69. Симонович Э. А. Опыт сопоставления керамики Белоруссии и балтийских племен в I тысяч. н. э. // Беларускія старажытнасьці. Мінск, 1972. С. 94—96.
70. Артамонов М. И. Некоторые вопросы отношений восточных славян с болгарами и балтами в процессе заселения ими Среднего и Верхнего Поднепровья // Советская археология. 1974. № 1. С. 245—254.
71. Седов В. В. Начальный этап славянского расселения в области днепровских балтов // Балто-славянские исследования. 1980. М., 1981. С. 45—52.
72. Česnys G., Pavilionis S. Lietuvos antropologijos bibliografija (1470—1970). V., 1974.

73. Česnys G. Jotvingių antropologija // Iš lietuvių etnogenezės. V., 1981. P. 47—59.
74. Česnys G. Lietuvos II—V a. plokštinių kapinynų žmonės (antropologinė apybraiža) // Lietuvos archeologija. V., 1981. T. 2. P. 92—110.
75. Чеснис Г. Этническая антропология балтских племен на территории Литвы в I тысячелетии н. э. // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов. Вильнюс, 1985. С. 144—158.
76. Česnys G. III—XI a. žemaičiai kranilogijos aspektu // Lietuvos archeologija. V., 1984. T. 3. P. 141—151.
77. Līcis J. Kranilogische Untersuchungen an Schädel altlettischer Stämme. Riga, 1939.
78. Česnys G., Urbanavičius V. M. e. I tūkstantmečio vidurio rytų Lietuvos gyventojų antropologija // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija. 1984. T. 3/88. P. 56—68.
79. Paprečienė I., Česnys G. The Teeth of the 1st Millennium A. D. Population in Lithuania. Part I. Ethnic Odontology and Odontoglyphics // Anthropologie. Brno, 1983. Vol. 21, N 3. P. 243—250.
80. Денисова Р. Я. Антропология древних балтов. Рига, 1975.
81. Schwidetzky I., Rösing F. W. Vergleichend-statistische Untersuchungen zur Anthropologie der Römerzeit (0—500 u. Z.) // Homo. 1975. Bd. 26, H. 4. S. 193—218.
82. Česnys G. Ankstyvieji virvelinės keramikos kultūros kapai Lietuvoje. Antropologiniai tyrimai // Lietuvos archeologija. V., 1985. T. 4. P. 19—22.
83. Марк К. Ю. Палеоантропология Эстонской ССР // Балтийский этнографический сборник. Труды Института этнографии. М., 1956. Т. 32. С. 170—228.
84. Perret G. Jungsteinzeitliche und frühbronzezeitliche Skelettreste Alt-Preussens. Zur Rassengeschichte Nordostdeutschlands. Beitrag I // Zeitschrift für Morphologie und Anthropologie, Erb- und Rassenbiologie. 1943. Bd. 40, H. 2/3. S. 334—366.
85. Акимова М. С. Антропологический тип населения фатьяновской культуры // Труды Института этнографии. 1947. Т. 1. С. 268—281.
86. Седов В. В. Славянские курганные черепа Верхнего Поднепровья // Советская археология. 1954. № 3. С. 12—18.
87. Алексеева Т. И. Этногенез восточных славян по данным антропологии. М., 1973.
88. Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos istorija. V., 1984. T. 1. Lietuvių kalbos kilmė.

Turinys

Pratarmė	3
I. Lietuvių kilmės aiškinimų ir tyrimų apžvalga	6
1. Istorikai apie lietuvių kilmę	6
2. Kalbininkų darbai	17
3. Archeologų tyrimai	24
4. Antropologų darbai	28
Literatūra	32
II. Baltų susidarymas	40
A. Indoeuropiečių problema	40
1. Indoeuropiečių protėvynės klausimas	40
2. Archeologijos duomenys	41
3. Indoeuropiečiai antropologijos požiūriu	44
B. Prabaltai ir baltai	47
1. Baltų arealas toponimijos duomenimis	47
2. Archeologinės kultūros	52
3. Baltų susidarymas antropologijos požiūriu	69
Literatūra	75
III. Vakarų, rytų ir Dnepro baltai	82
1. Baltų prokalbės irimas	82
2. Archeologinės kultūros	86
a. Vakarų baltų pilkapių kultūra	86
b. Brūkšniuotosios keramikos kultūra	88
c. Dnepro baltų kultūros	93
3. II—I tūkstantmečio pr. m. e. baltai antropologijos duomenimis	96
Literatūra	98
IV. Baltų gentys I—IV amžiuje	101
1. Rašytiniai šaltiniai	102
2. Archeologijos duomenys	104
a. Kultūrinės sritys pagal laidojimo paminklus	104
b. Vėlyvoji brūkšniuotosios keramikos kultūra	110
c. Djakovo kultūra	112
d. Zarubincų kultūra	113
3. Antropologinės II—V a. baltų ypatybės	114
Literatūra	120
V. Baltų gentys V—VIII amžiuje	124
A. Baltų gentys ir jų arealai	124
1. Rašytiniai šaltiniai apie to meto baltus	124
2. Visuomeniniai santykiai	127

3. Archeologinės kultūrinės sritys	129
B. Dnepro baltų genčių likimas	143
1. Archeologijos duomenys	143
2. Kalbos duomenys	146
C. Lietuvių tautybės ištakos	150
1. Archeologijos duomenys	150
2. Centrinio baltų arealo skilimas ir lietuvių kalbos ištakos	156
3. Lietuvių ir finougrų ryšiai	160
4. V—VIII a. Lietuvos gyventojai antropologijos duomenimis	163
Literatūra	167
VI. Lietuviai IX—XII amžiuje	172
1. Rašytiniai šaltiniai	172
2. Lietuvos vardo kilmė	180
3. Lietuvių tautybės susidarymas	183
4. Antropologijos duomenys	199
Literatūra	200
VII. Lietuviai XIII—XIV amžiuje	203
1. Lietuvos valstybės susidarymas	203
2. Feodalinės lietuvių tautybės susidarymo pabaiga	206
a. Rašytiniai šaltiniai	206
b. Archeologijos duomenys	209
3. Kitų baltų genčių įsiliejimas į lietuvių tautybę. Substrato reikšmė lietuvių tarmių formavimuisi	212
4. Lietuvių antropologiniai ypatumai	232
Literatūra	235
Резюме	237
Asmenvardžių rodyklė	249

Li-192 **Lietuvių etnogenezė / R. Volkaitė-Kulikauskienė, J. Jurginis, A. Vanagas ir kt.; Redkol.: R. Volkaitė-Kulikauskienė (ats. red.) ir kt. LTSR MA Istorijos inst.— V.: Mokslas, 1987.— 254, [1] p.: iliustr.**

Aut. nurodyti antr. lapo kt. pusėje.— Santr. rus.— Bibliogr. skyrių gale.— Asmenvardžių r-klė: p. 249—253.

Knygoje, remiantis naujausiais duomenimis, nušviečiami mažiausiai tirti įvairūs lietuvių etnogenezės aspektai, lietuvių etninės istorijos klausimai. Aptariamos etnogenezės chronologijos problemos, nurodomi svarbiausi etnogenezės etapai. Skiriama archeologams, etnografams, istorikams, antropologams, kabininkams bei humanitarinio profilio studentams.

L 050500000—074
M 854(08)—87 31—87

BBK 63.5(2L)
902.7

Институт истории АН Литовской ССР
Коллектив авторов
ЭТНОГЕНЕЗ ЛИТОВЦЕВ
Монография
Редакол.: Р. Волкайте-Куликаускаене (отв. редактор) и др.
На литовском языке
Вильнюс, «Мокслас», 1987

LIETUVIŲ ETNOGENEZE
Monografija

Redaktorės: D. Leščinskienė ir J. Lychvar
Viršelio dailininkas E. Karpavičius
Meninė redaktorė V. Kuraitė
Techninės redaktorės: I. Savickienė ir I. Anaitienė. Korektorė O. Dimienė

ИБ № 2669

Duota rinkti 1986.11.18. Pasirašyta spausdinti 1987.04.24. LV 12061. Formatas 60×90^{1/16}. Popierius — spaudos Nr. 1. Garnitūra — literatūrinė, 10 punktu. Iškilioji spauda. 16 sąl. sp. 1. 16,5 sąl. spal. atsp. 19,06 apsk. leid. 1. Tiražas 10 000 egz. Užsakymas 7669. Kaina 3,30 rb. Leidykla „Mokslas“, 232050 Vilnius, Zvaigždžių 23. Spaudė Motiejaus Sumausko spaustuvė, 232600 Vilnius, A. Strazdelio 1.